

Мато ПИЖУРИЦА*

БЕСМИСАО (ЕВЕНТУАЛНОГ) НОВОГ
ПОЧЕТКА ЛОГИКОМ РАСПАДА ДО КРАЈА
(или: Кад су то учинили други – зашто не бисмо и ми?)

Не знајући, и немајући право, да глумим неупућеност, нијесам искористо начелно и, са стручног становишта, коректно насловљен програм скупа („Језичка ситуација у Црној Гори – норма и стандардизација”), па да се определијелим за ужестручну и у овом тренутку „неутралну” тему. Повјеровало сам, наиме, да је скуп, заказан у ово вријеме, замишљен као задњи покушај лингвистичке струке да се аргументима увјери црногорска културна и стручна јавност, па и власт, да је напуштање језичког заједништва под традиционалним именом *српски језик*, логиком распада до краја, и с изговором: *кад су то учинили други, зашто не бисмо и ми* – лингвистички неутемељено и супротно народној вољи исказаној на посљедњем попису становништва. Сигуран сам да тај наум није ни у интересу Црне Горе и Црногораца. И наравно – у супротности је с историјом, традицијом и народним памћењем. Међутим, да је све како треба и друкчије него што јесте, организатори и сазивачи не би на овој адреси били овако „упарени” (Институт за језик и књижевност „Петар II Петровић Његош” и Институт за источноевропске и оријенталне студије Универзитета у Ослу) и под окриљем Црногорске академије наука и умјетности, и с њеним меморандумом. Квалификован поглед са стране је драгоцјен, али не и арбитрирање у питањима *туђе националне културе*. Црногорски и српски лингвисти, без обзира на то да ли се изјашњавају као Срби или Црногорци, или као Црногорци-Срби или као Срби-Црногорци, нијесу у свађи када је у питању име језика и основе језичког заједништва. Право на овако крупне разлазе, и по-

* Редовни професор на Филозофском факултету у Новом Саду

требу за медијаторима са стране, одузели су нам Вук и Његош и лингвисти вуковци из Црне Горе. Да набројим само оне који нијесу међу живима: Михаило Стевановић, Радосав Бошковић, Јован Вуковић, Данило Вушовић, Радомир Алексић, Гојко Ружичић, Митар Пешикан, Милија Станић, Лука Вујовић, Срђан Мусић, Драган Вујичић...

Бивао сам у прилици да се током посљедњих скоро двадесетак година више пута и изјашњавам и судјелујем у безизгледном спасавању језичког заједништва под српскохрватским/хрваткосрпским именом и у настојањима да урадим неке послове за српску културу кад смо се раздвојили. Када смо наставили да разграђујемо и ово што нам је остало, покушавао сам, колико сам знао и умιο, да покажем да је противно разуму и здравој логици дијелити се од себе! Вука иселити из Црне Горе заиста је превише! Ово је прилика да „ауторизујем” први апел којим се Одбор за стандардизацију српског језика обратио јавности да останемо у језичком заједништву. Изражено је поштовање за црногорску државотворну традицију (мислећи на Црну Гору Петровића) и жеља да се питања језика не повезују са статусом државе и са националним идентитетом.

Да бих отклонио могуће подозрење и сумње да говорим у име других, да сам у некој невољи тамо гдје живим и радим више од четири деценије – колико год то било немудро и на граници лијепог укуса – волим да се похвалим да сам се тамо гдје сам добро „примио” и да сам научним послом, претежним дијелом (увијек с пуним разумијевањем тамошње средине), остао везан за Црну Гору (за Ровца и Морачу, колашински крај, Боку и Црногорско приморје и изнад свега за Пераст славних Змајевића). Нијесам имао право ни да изневјерим Црногорску академију наука и умјетности, будући да ме је она задужила штампањем двију књига и другим повјераваним ми пословима. Надам се да то не чиним ни овим што данас под њеним кровом говорим.

Знајући колико је Црна Гора подијељена и којим манипулацијама је изложена, недавно сам, у склопу једне трибине, одржане у Подгорици (у организацији невладине организације, коју такође финансира норвешка влада), предложио компромисну идеју за одредбу о језику у Уставу Црне Горе:

У Црној Гори је у службеној употреби језик заснован на вуковској новоштокавитини под традиционалним именом српски језик.

Ризиковао сам да се никоме не допаднем (не само правницима међу уставописцима), вјерујући да оваква формулација може да задовољи и Црногорце и Србе и Бошњаке, па у крајњој линији и Хрвате. Уосталом, вуковски језик је ушао у свијет културе и науке са српским именом. Ме-

ђутим, израсла је ова средина, што нас који смо одавде отишли када није било високошколских институција најискреније радује, и лично бих се придружио рјешењу за које се изјасне Одјељење за књижевност и језик ЦАНУ и Катедра за српски језик Филозофског факултета у Никшићу.

*

Распад српскохрватског језика 90-их година тек минулог вијека (који се поклопио с распадом Југославије) – из данашње перспективе гледано, чини се, дефинитиван, бар што се тиче заједничких и докраја усаглашених послова на кодификацији – поставио је на дневни ред читави низ нових и актуелизованих стручно-научних и правно-политичких питања, која се могу подвести под оно што смо обично означавали као језичка политика и језичко планирање. Проблеме које је предвиђала струка, а неке од њих већ испоставио живот, покушао сам систематизовати, с намјером да се процијени да ли је Црној Гори цијелисходно, имајући ово у виду, иступити из језичког заједништва.

Прво. Ко с ким остаје у језичком заједништву и на којим основама?

Донедавно смо били увјерени да остају у језичком заједништву (и у официјелном смислу) Србија, Црна Гора и Република Српска, све док није идеја о државној самосталности Црне Горе, у процесу уобличавања и сазријевања, „увезана” с националним идентитетом и језичком посебношћу, и то – или (бар за сам почетак) у смислу увођења црногорског имена (логиком – *кад су то учинили други, зашто не бисмо и ми*) или пак трагања за особеностима језичке „супстанце”, садржане у иначе врло хетерогеним дијалектима као природним идиомима, у писаној заоставштини с терена Црне Горе и у другим изворима, савременим прије свега, који улазе у корпус приликом дефинисања стандарда. Ова друга концепција (а у ствари претходила је првој, сада извјесно актуелнијој) – дуго времена истрајно разрађивана, безмало од стране једног човека, упорног у свом науку, потврђено некомпетентног у лингвистици, а подржавана од стране групице људи, једнако неупућених у ове послове, мислили смо донедавно, без стварног друштвеног и политичког утицаја – могла би се квалификовати као *анахроно деградирање норме неучком „дијалектизацијом”*, и зато би јој тачнија квалификација била *примитивизација стандардног језика*. А стандардни језик је *цивилизацијско достигнуће високог ранга*.

Идеја о црногорском језику је без лингвистичког утемељења и без упоришта у традицији. Уосталом, завичај вуковског језика је источна

односно Стара Херцеговина, чији је већи дио у границама данашње Црне Горе и захвата безмало пола њене територије, а одвојити се сам од себе (ово није ни досјетка ни гола емоција), у најмању руку, далеко је од логике и здравог разума. Уз то, прије референдума, значи прије него што је на сцену ступила промишљена политичка агитација и манипулација, за српски језик се на последњем попису изјаснило 63% становника Црне Горе. Јасно је да се немали дио и оних из суверенистичког блока изјаснило за српски језик. Проблем је у неколико сљедећих мјесеци, бар у арбитрарном, односно уставноправним смислу, пред разрјешењем.

Основе заједништва (ако га буде) биле би дефинисане кодексом употребе српског језика, у оквирима струке и у договору са државним и просвјетним властима.

Друго. Проблем имена језика (односно језика), као лингвистички и уставноправни проблем.

Из српскохрватског досад смо добили (његовом „национализацијом”) три деривата – *српски*, *хрватски* и *босански*, односно у српској култури *бошњачки*, с идејом да се јасно направи разлика између етника Бошњак и ширег обласног имена Босна (у комуникацији се обично схвата и као скраћено име за Босну и Херцеговину, гдје су у службеној употреби наравно и српски и хрватски). „Црногорски” је на видику!?

Не би се требало заваравати: *преименовање ће тежити*, отвореном или пузећом логиком, *да прибави и приборе покриће*. Некад кривотворењем традиције (нпр. измишљеним континуитетима или неоснованим диобама и својатањима), посезањем за ортографским изменама, ситним, али довољним да бар посију забуну и умноже број и онако неписмених, и само зато да би нешто било друкчије него код других, потом неким тумачењем регионалних лексичких и фразеолошких разлика, које се тичу прије свега регистара културе или пак спадају у домен стила.

Треће. Проблем писма (као национални и културолошки проблем).

Равноправна употреба ћириличног и латиничког писма на подручју српскохрватскога/хрватскосрпскога језика, озваничена Новосадским договором, у српској средини, и наравно у Црној Гори, поштована је. До негдје седамдесетих година прошлога вијека Црна Гора је без икакве сумње била „најћириличкија” средина бившег српскохрватског језичког подручја. Супремацијом латиничких култура у модерном времену (не мислим притом само на доминацију енглеског језика), помодношћу и малограђанштином, квазиевропејством, ћирилица је благо речено маргинализована.

А она је неспорно прво и основно српско писмо (и црногорско наравно), с преважном и симболичком функцијом. Наравно, беспрекорно владање и једним и другим писмом остаје наша трајна потреба и, увјерен сам, цивилизацијска предност; искуство показује, у школској пракси, лако остварива. Међутим, оно што се збива с ћирилицом након доброг овладавања и једним и другим писмом, па и то како водимо јавне и стручне (и „стручне“) расправе у вези с тим, показује да ми *немамо културу његовања традиције*. Односи се то на науку и струку, политику, институције и установе, и све до породице. Волим да сличним поводима кажем, у форми завјета, да смо обавезни, сви ми који изворно баштинимо ћириличку културу – *да ћирилицу имамо бар у личном потпису и гробном натпису!* Ако је то наш искрени избор – биће ћирилице у цјелокупном нашем и јавном и приватном животу онолико колико она и заврјеђује као наш симбол и заштитни знак. Лишавање *фактичке* двоазбучности (жртвовањем латинице) имало би оправдања тек онда ако би ћирилица била егзистенцијално угрожена. Бојим се, са стране гледано, да је у Црној Гори тај тренутак близу!?

Двоазбучност је, зашто то не рећи, тешко (п)одржавати у условима патолошке одбојности према ћирилицу у несрпским срединама. А ћирилица је била, узгред речено, кроз дуги период и њихово писмо, једино натконфесионално у дугом низу вјекова. Тек од краја 17. вијека почело се клизити к томе да се ћирилица везује за православље, а латиница за католичанство. (Подсјетио бих ову средину да је крајем 17. вијека избор знаменитог Пераштанина Андрије Змајевића, надбискупа барскога и примаса српскога – између латинице и ћирилице, и у овој средини стране глаголице, када је писао коначну верзију *Љетописа црковнога*, намијењену *Словинству* – била ћирилица.) Наши суграђани и сународници муслиманске вјероисповијести опредјељују се за латиницу након анексије и одлучније након турског преласка на латиничко писмо у вријеме Ататурка (када су напустили арапско писмо), али поступно и неуједначеним темпом, у зависности од домаћих прилика и вођени нелингвистичким разлозима. Наравно, сваки од ових избора је, како политичари кажу, легитиман, али то нас не лишава права и обавезе да о томе говоримо језиком науке, односно језиком чињеница. И да у праву на избор будемо равноправни. Међутим, неријетко ми се чини да смо ми осуђени на прилагођавање другима (жртвовањем сопственог идентитета), и као мањина и као већина! (А како нам се из ове перспективе доимају господствени манири, с краја 19. вијека, када су Стојан Новаковић и Фрањо Рачки један другом писали увијек писмом онога коме се обраћају – Новаковић Рачком латиницом а овај њему ћирилицом!)

Четврто. Наслијеђена двоизговорност (екавски и ијекавски изговор).

И екавски и ијекавски изговор подједнако припадају српском језику. Двоизговорност је трајна одлика српске културе коју треба промишљено његовати. Међутим, подразумијева се да је на екавском подручју у службеној употреби, по колективном (већинском) избору, екавски, а на ијекавском ијекавски стандардни изговор. Мислим да не би било сувишно реафирмисати (и прецизирати) нека ранија правила, слична онима која су имале поједине издавачке куће („Политика” на примјер). Стари добри обичаји се напуштају па се, на примјер, и ауторизовани интервјуи кривотворе и изговором и лексичким и фразеолошким избором.

Пето. Питања у вези са корпусом.

Требало би имати у виду национални и језички аспект корпуса – историјски и савремени, односно културолошки и ујелингвистички. Од тога ко и с ким остаје у језичком заједништву, уз поштовање лингвистичких постулата, зависиће формирање корпуса на којем ће се заснивати и *опис* и *пропис* (норма). Међутим, скренуо бих пажњу на то да се губи из вида да *одјелити језици подразумијевају успостављање нових вертикала, које имају и дијахронију и синхронију*. За српскохрватски и његове двије историјске варијанте – српску и хрватску, у филологији и лингвистици вертикале су поодавно успостављене, некад под заједничком етикетом, некад одјелито. По правилу смо заједничким корпусом представљени у свим великим филолошким и лингвистичким пројектима (или већ завршеним или пак у поодмаклим фазама реализације, нпр. у прасловенским етимолошким рјечницима), у научним и стручним синтезама, укључујући ту и уџбеничку литературу (на примјер у упоредним граматикама). Подјелама недјељивог, из историјске и етнолингвистичке перспективе гледано, када је у питању штокавштина и поготову оно што на тој „понуди” имају Србија и Црна Гора (*досад нераздвајане*) – ризикујемо да будемо сурово разбаштињени! Понекад ми се чини да то раде удружено неуди и политиканти. Међу првима има доста оних из побочних струка (и квазисоциолингвистике), који не разумеју ризик амебоидних диоба, којима, између осталог, наша понуда на тржишту култура бива драстично обезвријеђена.

Шесто. Евентуално редефинисање стандарда, његово прихватање и поштовање у свим видовима употребе.

Основе темељнијег редифинисања стандарда у Црној Гори засад заговара једна (Никчевићева) струја и она је већ коментарисана (в. т. 1).

Њен носилац је у једном интервјуу са жалом признао да таквим „црногорскијем језиком” више не говоре млади и писмени, а и неће да га уче. (Тада смо са олакшањем коментарисали: *Само нека тако и остане!* Међутим, дошао је враг по своје!) Граматичка структура заснована на новоштокавштини и несметана међусобна комуникација на бившем српскохрватском подручју наравно нијесу угрожени. „Нови” језици не могу издржати превођење (и титловање). Интервенције се могу најтачније подвести под редакцијско прилагођавање. Ипак, тежиће се да „нови” језици добију мање или више видљиво а какво-такво покриће. Почине се од ортографије (одваја се на примјер оно што се вијек, вијек и по спојено писало) и некритичког вјештачког засићења локалном и архаичном лексиком. Српска страна није оптерећена таквим амбицијама (језички хигијеничари засад немају посла) будући да је језичким расколом *српскохрватски постао односно остао српски* (парафразим колегу Милорада Радовановића). Сам имам обичај да додам: *кожа је наша и није нам тијесна!*

Седмо. Опремање струке одговарајућим приручницима.

Ни док смо били заједно нијесмо били задовољни ни укупним достигнућима у филологији и лингвистици ни опремљеношћу стандарда одговарајућим приручницима. Обједињено узето, с драгоцјеним ослоном на различите традиције, бивши српскохрватски културни, универзитетски и лингвистички центри су се ипак међусобно употпуњавали. Радили смо и планирани са свешћу о комплементарности институција, научних школа и издавачких кућа. Загреб је на примјер био традиционално значајно средиште лексикографских, лексиколошких и енциклопедијских истраживања и издавачких подухвата (с поносом смо истицали да је у његовим темељима Даничићев Рјечник хрватскога или српскога језика), београдски белићевски центар је увео лингвистику у југославистику а југославистику у европску и свјетску лингвистику, Нови Сад за релативно кратко вријеме постао је значајан модерни лингвистички центар (с репутацијом ивићевске лингвистичке школе), Сарајево је имало амбиција да игра улогу катализатора у зони сусретања и укрштања двију варијаната српскохрватског језика (што су једни дефинисали као подручје њихове неутрализације, а други коегзистенције) и да развије лингвостилистику...

Може да завара, обимом а добрим дијелом и неспорном вриједношћу, научна и стручна продукција након језичког раскола. Међутим, најчешће се ради о финализирању раније започетог или о „рециклажи” у вријеме заједништва постулираног и урађеног, и неријтко о узајамном

преписивању и „превођењу” (по правилу без цитирања, па чак и без навођења у списку литературе главних извора и теоријских ослонаца).

Осмо. Судбина пројеката заснованих на обједињеном српско-хрватском корпусу и под заједничком „етикетом”.

Поменуо бих само два велика пројекта: *Речник српскохрватског народног и књижевног језика* Српске академије наука и уметности и *Српскохрватски дијалектолошки атлас*, заснован као српскохрватски међуакадемијски пројекат. Први се наставља (с немалим тешкоћама – кадровским и материјалним, али и онима које имају извориште у задржаном имену и непромијењеном корпусу), док је други (на нашој страни) преименован у *Српски дијалектолошки атлас*, заснован на грађи из Србије, Црне Горе и из српских говора из Босне и Херцеговине, Хрватске и Македоније и из сусједних земаља. Штокавски континуум не може се с научног становишта порицати, али он се неће у нашим националним пројектима видјети. У ствари, када једна средина радикално напусти пројекте (и именом и корпусом), који или имају здраву научну логику или су били пак засновани на уговореној заједничкој језичкој политици – у другој присталице поштовања тих критеријума бивају изложени (у крајњој линији с разлогом) грубим сумњичењима (као југоносталгичари, национално непоуздани, анационални, узурпатори континуитета оног што више фактички не постоји и сл.).

Девето. Статус „нових” језика као мањинских на доскорашњем српскохрватском језичком простору.

Смисао овдје употријебљеног „статус” је много шири, односно сложенији од узајмног респектовања уставних одредби дотичних држава и могућности узајамног комуницирања без посредовања. Реципроцитети се подразумевају, уз немалу цијену, не мислим, наравно, прије свега на материјалну страну, мада ни она није неважна, јер се, најчешће с упориштем у језику, жели избјећи асимилација. А не заговара се, не бар изричито – ни гетоизација. Проклетство малих разлика не може се избјећи. При томе, не би требало да нас брину академска доконања о историји, „својинским правима” над језиком, прављење регистара разлика, покушаји језичког инжењеринга с намјером да се буде друкчији и сл., већ шизофрени амбијент у који доводимо дјецу лишена права да расту у природном, опуштеном амбијенту, без права да говоре онако како им говоре вршњаци с којима живе и другују, баве се спортом, путују. Зачу-до, овај аспект, колико знам, нико не уочава.

Десето. Положај „нових” језика и култура вани.

И када смо били заједно, изражавали смо незадовољство положајем југословенске културе и српскохрватског језика вани, мада смо имали приличан број афирмисаних и препознатљивих центара у којима се изучавао српскохрватски језик. Сада је то теже и због тога што имамо, када се о језику ради, три (можда убрзо и четири) различите понуде, у основи ипак с истим садржајем.

Једанаесто. Диоба језикословног и књижевног насљеђа.

Диоба је природна посљедица раздвајања. Нијесам сигуран да се у овоме добро сналазимо – најчешће немамо ни стратегије ни промишљених принципа. Није нам се лако помирити с чињеницом да је нешто *наше*, а немали дио досад заједничког само *и наше*, с немалим неправдама, различито виђеним, у зависности од тога ко дијели и по којим критеријумима суди.

Дванаесто. Развој „инфраструктуре” која би подржала нове реалности.

Под овим подразумејем: идентификацију постојећих и формирање нових установа и институција у чијој надлежности би била брига о језику.

Ми, с подручја српског језика, који смо засад у језичком заједништву, имали смо само један научни институт (Институт за српски језик САНУ у Београду), који је углавном оријентисан на два лексикографска пројекта (*Речник српскохрватског народног и књижевног језика САНУ* и *Етимолошки речник српског језика*) и неколико лингвогеографских (*Српски дијалектолошки атлас* и *учешће у Општесловенском лингвистичком атласу* и *Европском лингвистичком атласу*; ових година је завршен *Опитекарпатски дијалектолошки атлас*). Радује сазнање да је ЦАНУ формирала Институт за језик и књижевност. Главни кадровски потенцијал имају филолошки односно филозофски факултети а важан организатор и координатор пројеката из језика је и Матица српска (на њеној бризи су традиционално правопис и рјечници стандардног језика). Најгоре ће бити ако се мањак добро профилисаних институција и недостатак квалификованог лингвистичког кадра буде покушавао покривати државним душебрижничким савјетима, бироима, канцеларијама, државним заводима за језичку политику и сл. (Имам доказе да бојазан није безразложна: у једном нацрту закона у Србији предвиђа се формирање Републичког завода за језичку политику!)

Тринаесто. Партиципирање држава, установа и институција земаља (које остају у језичком заједништву) у језичкој политици, струци и науци, укључујући ту и домен оног што се може подвести под – језик као државни ресурс.

Брига о језику подразумијева велика улагања у институције, кадрове и програме, што је, само по себи богатство, вредније од оног што се добија као „готов производ”. Зато се испомагање без јасних принципа и чистих рачуна може схватити и као закидање. Имам при томе у виду, на примјер, на објективним критеријумима засновану заступљеност у корпусу, развој институција и стручно-научног кадра и њихово судјеловање у стручно-научним пословима, унапређење издаваштва и сл. Потребно је развијати фини сензибилитет за афирмацију особеног, и у етнонационалном и у регионалном смислу, на цијелој вертикали, и у дијахронији и у синхронији. Захваљујући способностима и амбицијама лингвиста из Црне Горе, прије свега особеном слуху и смислу за његовање традиције до култа, и отворености других средина (Србије и Београда прије свега, а у посљедњих пола вијека и Новог Сада), Црна Гора није бивала оштећена. Мисли се (све чешће и приговара) да је Црна Гора била у том смислу и привилегована.

Четрнаесто. Сарадња струке на ранијем српскохрватском језичком простору.

Бивши југословенски простор, хтјели ми то признати или не, наново и све упадљивије, функционише као јединствени културни простор, четири донедавно једнојезичне републике посебно. И наравно не само по инерцији, јер је јединство основано на етнонационалним блискостима, на једноиповјековном језичком заједништву, на сродностима природних идиома и тешко дјелљивом културном насљеђу, посебно оном које је стварано током седамдесетак година живљења у заједничкој држави. Ипак, нема сумње да се данас мудрије бавити отварањем простора за сарадњу него ламентирањем над прошлошћу. При томе, у филологији и лингвистици сарадња има посебно мјесто. Овај састанак у Подгорици је рјечит доказ таквог интереса.

Петнаесто. Драстично сужавање тржишта културе.

Склони смо да се, с правом, жалимо на маћехински однос државе према култури и науци, али се прибојавамо да с повратком у капитализам долазе још тежа времена. Када се култура нађе не тржишту, економска нужда ће нас нагјерати на сарадњу. Присећам се да је на једном на-

учном скупу (на Научном скупу слависта у Вукове дане) колега Осолник из Словеније говорио, на основу архивских података, да је Бечки књижевни договор био можда и изнуђен недостатком новца за два превода Земаљског законика, будући да је половина новца, којим је за те намјене располагао Копитар, било већ утрошено за словеначки превод. Културно тржиште са двадесетак милиона становника није занемарљиво ни у европским оквирима, али јесте исцјепкано на три-четири дијела. Наша је обавеза да међусобну комуникацију олакшамо, а олакшаћемо је ако вјештачки, насиљем над језиком, не постављамо границе. А надам се да се губи смисао страх од неке нове Југославије на сваки помен разумног и рационалног понашања.

*

Свемоћна политика је извела „национализацију” српскохрватског језика и промоцију „нових” језика, али не без помоћи нас из струке. Није можда ни важно – а зна се – ко је „повукао ногу”. Већ је почело суочавање с последицама и овај мој прилог има амбицију да нас обесхрабри у даљем растакању српског језика, с најдубљим убјеђењем да је то у цивилизацијском смислу анахроно, лингвистички неосновано, погрешно увезано са државним и националним питањем, у нескладу је с демократски израженом вољом грађана Црне Горе на посљедњем попису и, изнад свега, нецјелиходно. Формулација коју сам напријед дао: *У Црној Гори је у службеној употреби језик заснован на вуковској новоштокавитини под традиционалним именом српски језик* – мислим да је прихватљива, јер ништа не разграђује а оставља простор за равноправно судјеловање у изградњи стандардног језика.

